

katuvannia, viewed://http://gazeta.dt.ua/internal/ukrayina-krayina-oficiyno-dozvolenogo-katuvannya-.html.

Shul'ga, M 2008, 'Tsyvilizatsiyna rubizhnist' Ukrayiny u dzerkali rosiys'koyi nauky', (Civilization cleavage of Ukraine in the mirror of Russian science). *Politychnyy menedzhment*, № 2(29). Viewed: <http://www.politik.org.ua/vid/magcontent.php>

УДК 323.2

В. Ю. Кравченко

Дніпропетровський національний університет імені О. Гончара

ПОЛІТИЧНЕ НАСИЛЛЯ: ТЕОРЕТИЧНІ УЯВЛЕННЯ І ПІДХОДИ

Стаття присвячена аналізу проблеми становлення і формування системи теоретичних уявлень про сутність насилля як соціально-політичного явища. Здійснено огляд основних світоглядних підходів до визначення та інтерпретації феномену насилля. Відповідно до сучасних реалій та наукової необхідності, автор відображає співвідношення між сучасними і класичними теоріями політичного насилля.

Ключові слова: політичне насилля, примус, влада, легітимність, держава.

Постановка проблеми у загальному вигляді. Проблема насилля в політиці та суспільстві викликає чимало дискусій у представників наукового співтовариства, але не можна говорити про її системне і ґрунтовне опрацювання у межах політичної науки. Більшість дослідницьких теорій акцентують свою увагу лише на окремих проявах або формах даного явища, ототожнюючи його з примусом, пригнобленням чи диктатом, не аналізуючи закономірності, тенденції та чинники його функціонування в конкретних історичних, політичних та соціально-економічних умовах. Особлива увага, яку приділяють дослідники проблемі насилля пояснюється тим, що воно має не лише наукове чи політичне значення, але й актуальну практичну цінність. Тому, в політичних та соціально-філософських дослідженнях не окреслена чітка і обґрунтована категоризація та логічна концептуалізація політичного насилля. Враховуючи особливості сучасного суспільно-політичного розвитку, фрагментацію політичного простору, якісне і кількісне розширення учасників політичного насилля нагальною видається потреба у переосмисленні попередніх уявлень про природу та сутність даного явища, що може стати додатковим стимулом для формування нової наукової теорії, яка буде досліджувати насилля і стане важливою частиною політичної науки.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Складність дослідження політичного насилля пов'язана із особливістю самого феномену, його історичною мінливістю та широким переліком комбінацій по лінії суб'єкт – об'єкт, ідеологічним наповненням, ідейно-політичними та соціально-філософськими установами, присутністю морально-етичного критерію. Формування цілісної і концептуально завершеної системи уявлення про особливості функціонування сучасного політичного насилля необхідно розпочинати з аналізу найпоширеніших і найавторитетніших теорій, які пройшли шлях наукового становлення у межах політичного дискурсу. Дослідження політичних і філософських інтерпретацій політичного насилля здійснено з огляду на теоретико-методологічні та емпіричні наукові напрацювання як західних, так і вітчизняних дослідників: Т. Гоббс, Н. Макіавеллі, М. Вебер, К. Маркс, Х. Арндт, Н. Луман, Х. Хофмайстер, Л. Альтюссер, А. Грамші, А. Гжегорчик, М. Фуко, П. Бур'є, Ж. Бодріяр, А. Гусейнов, В. Межуєв, Б. Капустін, А. Коломовець, А. Бабієва.

Формулювання цілей статті. Метою статті є розгляд основних концептуальних підходів, теорій і уявлень, які розкривають сутність та природу політичного

Tilly, C 1986, 'War Making and State Making as Organized Crime'. Evans P. et al. (eds) *Bringing the State Back in*. Cambridge, pp.170–185.

Надійшла до редколегії: 16.09.2013 р.

насилля, формуючи цілісне розуміння закономірностей функціонування системи політичних відносин.

Виклад основного матеріалу дослідження. Перші спроби осмислити природу насилля і конфліктів у суспільстві були зроблені ще в Античності. Для мислителів того часу насилля було об'єктивною реальністю людського життя, яке сповнене постійних протиріч, протистоянь і конфліктів. Зокрема, Геракліт Ефеський (537 – 475 р. до н. е.) головне джерело насилля вбачав в універсальній конфліктній природі всесвіту. Не дивлячись на те, що в Античності ще не існувало класичної держави, в цей період природним вважалося розмежування «держави», армії і суспільства (народу). Застосування політичного насилля з певною ціллю вважалося правом перших двох, що відображалося в тогочасній системі правил, традицій і норм.

В епоху Середньовіччя всі зусилля християнських мислителів були спрямовані на обґрунтування причин існування зла і насилля у світі, який створено Богом. Насильницька боротьба розглядалася як неусувний елемент буття, як воля трансцендентної сили. Отцями церкви було розроблено і обґрунтовано теорію «справедливої війни», яка мала відповідати трьом умовам: 1) війна мала вестися публічною і законною владою, а не приватними особами; 2) війна мала бути викликана «справедливими намірами» для покарання тих, хто протистоїть християнському вченню; 3) масштаб військових дій і насилля має бути пропорційним тим причинам, через які розпочато військові дії. Таким чином, політичне насилля представляло собою акт справедливості зі сторони одного із учасників і несправедливості зі сторони іншого учасника. Християнське вчення визнає гріховність і недосконалість світу, а тому для суспільно-політичних та релігійних відносин природним є насилля, яке покликане боротися з проявами зла специфічними методами. Недосконалість людини призводить до невідворотності застосування методів політичного насилля. Цей період характеризується розповсюдженням різних форм насилля, що свідчить про перетворення його на звичний і буденний метод суспільних перетворень. Можна, навіть, сказати про формування культу насилля, що покликаний випробовувати і виховувати духовну природу людини.

Видатний флорентійський мислитель Н. Макіавеллі розглядав, насилля через призму владних відносин, наділяючи його особливими властивостями, які виступають ключовим фактором в процесі боротьби за здобуття та утримання влади (Dmitriev & Zalysin 2000, p. 4) [8, с. 4]. Насилля для нього, це інструмент або ресурс влади у руках государя, який він може застосовувати

на свій розсуд. З плином часу, внаслідок завершення централізації держав монополія на застосування насилля перейшла від правителів до держави і її силових структур, а отже, постулати Н. Макіавеллі, значною мірою, припинили відображати актуальні реалії.

Зростання уваги до феномену насилля спостерігалось у Новий Час. Для даного періоду характерно два підходи до обґрунтування природи насилля: песимістичний та оптимістичний.

Родоначалником першого підходу справедливо вважають англійського філософа Томаса Гоббса. Його погляд на проблему насилля характеризується сприйняттям людини як егоїстичної істоти, яка у природному стані (за відсутності державного контролю) живе в умовах постійного насильницького конфлікту – «війни всіх проти всіх». Він припускає необхідність застосування насилля, якщо це потрібно для збереження існуючого стану речей. Для того, щоб зберегти безпеку, мир і обмежити егоїзм людської поведінки государ повинен і має використовувати будь-які методи, у тому числі й насилля (Hobbes 1991, р. 141) [6, с. 141]. Т. Гоббс одним із перших заговорив про державу, як інститут, який покликаний монополізувати легітимне право на застосування насилля. Навіть, виникнення самої держави він пояснює широкомасштабною та довготривалою війною між соціальними групами, які досягли рівня племінної організації. У такому випадку, інститути державної влади покликані контролювати засоби влади, контролю та примусу. Т. Гоббс головне джерело насилля вбачав в обмеженості ресурсів, боротьба за які породжує стан ворожнечі, конфліктів та насилля. Щоб попередити подальше розширення насилля люди доходять згоди стосовно необхідності створення держави, яка б змогла підтримувати мир, безпеку і стабільність, шляхом контролю над застосуванням насилля у суспільно-політичній сфері.

Будучи прибічником теорії суспільного договору Т. Гоббс вважав, що виникнення держави пов'язане з необхідністю захисту і гарантії безпеки. Для цього держава отримує монополію на легітимне застосування насилля, що дозволяє гарантувати безпеку окремим членам суспільства. Спираючись на це, можна припустити, що у таких умовах насилля набуває парадоксальної природи, бо отримуючи монополію на його застосування держава сама перетворюється на його основне джерело.

Оптимістичний підхід знайшов своє вираження в роботах відомого французького мислителя Ж.-Ж. Руссо, який на відміну від Т. Гоббса, вважав людину доброю за своєю природою, а прояви насилля вважав аномальним відхиленням від нормального стану речей, що пов'язано із характером політичної організації суспільства. Французький просвітителі причини насилля вбачав у поглибленні соціально-політичної нерівності між людьми. Він допускав застосування насилля для реалізації права народу на захист власного суверенітету, якщо держава чи правитель порушують умови суспільного договору. Масове політичне насилля у формі війни він розглядав у якості порушення нормальної політичної взаємодії і співробітництва, що призводить до затримок в цивілізаційному розвитку (Rousseau 1998) [16]. Поширення насилля, в такому випадку, вказує на те, що розум більше не відіграє панівної ролі в соціально-політичному житті.

Окреме місце в осмисленні природи насилля належить концепції німецького мислителя К. Маркса. Відповідно до його уявлення, насилля і конфлікти характерні для

усіх сфер суспільства (політики, економіки, культури). Причина поширення насилля у суспільних відносинах пов'язана з існуванням приватної власності та протистоянням між класами. На його думку, подолати такий стан речей можливо за рахунок усунення приватної власності та побудови комуністичного суспільства.

В рамках марксизму політичне насилля розглядається в контексті класової боротьби, соціальної революції і диктатури пролетаріату. Головною рушійною силою політичного процесу є революція, яка спирається на різноманітні форми насилля. Політичне насилля є необхідним інструментом для знищення буржуазії як окремого класу і реформування традиційних соціальних укладів. Особлива роль насилля, у тому, що воно розглядалось марксистами, як рушійна сила побудови і організації нової суспільно-політичної системи. Марксиста готові виправдати насилля зі сторони тієї історичної сили, яка здатна підштовхнути суспільство на більш високу сходинку розвитку.

Одним із найпоширеніших теоретичних підходів з відповідної проблематики є ототожнення політичного насилля з діяльністю держави, яка володіє легітимною монополією на його застосування. Серед прибічників даного підходу варто виокремити теоретичні розробки М. Вебера, Х. Хофмайстера. Для них політичне насилля може існувати лише у формі фізичного примусу, що здійснюється державними інститутами: поліцією, армією та іншими силовими відомствами. Своє уявлення про природу насилля М. Вебер представив у роботі «Політика як покликання і професія», вказавши, що одним із найпоширеніших проявів насилля є панування, яке формується в умовах харизматичного правління. Особливу роль в такій системі відіграє вождь, що завдяки своїм здібностям підкоряє поведінку людей і перетворюється на носія легітимного насилля (Weber 1990, р. 647) [4, с. 647]. У його теоретичній побудові простежується об'єднання в єдине ціле таких понять як «влада» та «насилля», які відносяться до специфічних інструментів здійснення політики. На думку видатного німецького мислителя, насилля і конфлікти у суспільно-політичних відносинах породжені протистоянням між різними за статусом групами, які вдаються до застосування радикальних методів боротьби з метою досягнення власних інтересів.

М. Вебер вважав, що насилля є головним засобом державної влади і держави як такої. Зокрема він зазначає: «Дати соціологічне визначення сучасної держави можливо лише виходячи з специфіки використання нею, як і будь-яким іншим політичним союзом, засобів фізичного насилля» (Weber 1990, р. 645) [4, с. 645]. Тому, відповідно до його уявлень, державою може бути лише та людська спільнота, яка в межах певної території претендує (успішно) на монополію легітимного фізичного насилля. Спираючись на це, державу він описував у якості головного інституту володарювання одних людей, чи груп, над іншими, який має спиратися на застосування легітимного фізичного насилля. Для німецького дослідника держава – це організований союз панування, який в межах встановленої території досяг успіху в монополізації легітимного фізичного насилля, як головного засобу панування і з цієї метою об'єднав основні ресурси в руках своїх керівників (Weber 1990, р. 650) [4, с. 650]. Розглядаючи засоби політичної влади він використовував поняття «насилля» і «фізичне насилля» в якості синонімів. Відповідно теорії М. Вебера, у суспільстві завжди відбуватиметься форму-

вання соціальних груп з абсолютно протилежними інтересами, які будуть вести перманентну боротьбу за владу, а отже, усунення насилля з соціально-політичних відносин є ілюзорним і неможливим. Саме тому, насилля, на рівні з владою, є головним засобом політики і той, хто бажає професійно займатися політикою має усвідомити і прийняти цей етичний парадокс. Тим, хто не готовий у потрібний момент вдатися до використання крайніх засобів М. Вебер радить ззагалі утриматися від політичної кар'єри.

Спираючись на вчення М. Вебера про державне походження насилля інший авторитетний дослідник Х. Хофмайстер у роботі «Воля до війни або безсилля політики: філософсько-політичний трактат» вказує на те, що держава це єдиний політичний інститут який володіє легітимним правом на застосування насилля (Hoffmeister 2002) [20]. Лише за таких умов держава зможе гарантувати збереження власного суверенітету і обмежити джерела незаконного насилля, носіями якого можуть стати різні соціальні групи, які значно послаблять роль держави в суспільстві.

Роботи Х. Арндт та Н. Лумана можна об'єднати в іншу групу, характерними особливостями якої є протиставлення насилля і влади. Відповідно до їхніх уявлень влада зазнає у випадку застосування насилля, а отже, не можна говорити про існування системи владних відносин в тоталітарних режимах, що спираються на силовий апарат страху та насилля.

В своїй фундаментальній праці «Про насилля» Ханна Арндт переосмислила природу політичного насилля і виявила закономірності його функціонування в умовах сучасного суспільного розвитку. Завдяки такому підходу до розуміння насилля їй вдалося проаналізувати основні чинники трансформації його однієї із найголовніших форм, а саме війни. Так, на самому початку власної книги вона звертає нашу увагу на парадоксальний та ірраціональний характер насилля: «Технічні вдосконалення засобів насилля досягли тієї межі, коли жодна політична ціль не може співвідноситися з їх руйнівним потенціалом або виправдовувати реальне використання цих засобів в умовах збройного протистояння» (Arendt 1970, р. 3) [21, с. 3].

Х. Арндт наголошує на тому, що більшість дослідників розглядають насилля і владу, як взаємопов'язані та взаємозалежні явища. На думку прибічників даного твердження, політичне насилля є одним із радикальних проявів влади. Прагнучи подолати недоліки такого одностороннього уявлення про характер співвідношення влади і насилля Х. Арндт запропонувала власний альтернативний підхід. Відповідно до нього, у випадку застосування насилля влада повністю зникає. Влада і насилля, вважає Х. Арндт, протилежні за своєю природою, бо насилля вступає в дію лише там, де влади не має або вона значно ослаблена. Влада не потребує виправдання, але потребує легітимності. Під легітимністю Х. Арндт розглядає особливий стан політичної влади, в умовах якого дії політичних суб'єктів спрямовані на мінімізацію насилля і примусу. Натомість, насилля здатне знищити владу, але не здатне її створити» (Selivestrov 2011, р. 57) [17, с. 57]. Вона доклала значних зусиль, щоб довести парадоксальний і абсурдний характер ототожнення насилля з владою: «Там, де насилля більше не обмежується владою відбувається викривлення розуміння цілей і засобів. Засоби насилля (засоби знищення) тепер починають визначати ціль. Одним із наслідків цього стане те, що ціллю буде оголоше-

но знищення самої влади» (Arendt 1970, р. 54) [21, с. 54].

Для Х. Арндт влада, в першу чергу, це здатність до колективної діяльності. Вона передбачає здатність людей не просто діяти, а діяти спільно. Влада належить лише окремій соціальній групі або суспільству, вона існує до тих пір, поки існує ця група. Окремий індивід не може володіти владою (яким би могутнім він не був), а може застосовувати лише силу або насилля. Підкреслюючи відмінність між владою та простим застосуванням насилля Х. Арндт доходить висновку, що організації, які спираються на неполітичний авторитет (церква, армія, школа) представляють собою приклади насилля, а не влади. Влада у неї це засіб політичної творчості, який зникає в умовах застосування різноманітних форм політичного насилля. Вона визначає насилля як явище, що відображає інструментальний аспект політичної діяльності. Характерними ознаками насилля є те, що воно обмежує свободу волі політичних суб'єктів, а також пригнічує психологічні, духовні і фізичні можливості учасників політичного процесу. Така специфіка політичного насилля робить його найбільш небажаним явищем в житті суспільства (Semenova 2006, р. 66) [18, с. 66].

В рамках такого підходу політичне насилля, скоріше за все, має інструментальний характер і є цілераціональною діяльністю (має визначену ціль), а отже потребує обґрунтування і виправдання. Влада, у свою чергу, не потребує виправдання, оскільки вона не має цілі. У такій ціннісній системі влада і насилля це протилежні явища – там, де є влада не має місця насиллю і навпаки. З цього приводу дослідниця зазначає: «Влада завжди потребує підтримки мас, насилля ж не потребує підтримки, бо спирається на свої звичні засоби» (Arendt 2004, р. 320) [1, с. 320]. На основі свого підходу Х. Арндт вдалося виявити і проаналізувати парадоксальну природу політичного насилля, яка проявляється в раціоналізації даного інструменту в політичному житті. Для неї насилля це, в першу чергу, прояв природних фізичних сил, а отже воно не може формувати єдність з явищем влади, сутність якої є набагато ширшою від простих тваринних інстинктів.

Політичне насилля призводить до конфронтації в суспільстві, наслідком чого стає поступове відчуження учасників політичного процесу, що може стати однією з головних причин кризи політичної системи і структурних форм її організації. В рамках альтернативної концепції Х. Арндт насилля є антиполітичним феноменом, бо завжди спирається на примус, що є протилежністю владі, яка спирається на вільну згоду. Вона розглядала насилля в якості «патології», яка веде до самознищення. У цілому, дослідження Х. Арндт явища насилля покликане пояснити, як воно руйнує те, що вона ототожнює із світом політики.

В концептуальних і морально-етичних рамках започаткованих Х. Арндт свою теорію політичного насилля вибудовує російський дослідник В.М. Межуєв. Зокрема, викликають повагу його слова про невірне розуміння співвідношення між політикою і насиллям у рамках сучасного наукового дискурсу: «Політика визначається не насиллям, яке виникло ще до появи політичних відносин, а прагненням обмежити і звести до мінімуму його застосування» (Mezhuyev 2004, р. 109) [14, с. 109]. У своєму дослідженні політичного насилля він протиставляє дане явище свободі. Тому свобода є не повною відмовою від застосування насилля, а засобом боротьби з ним. Внаслідок цього, на протязі

історичного розвитку свободи постійно здобувають за допомогою насилля.

Н. Луман продовжуючи традиції дослідження насилля започатковані Х. Арендт вказує на існування трьох соціальних систем (політики, моралі та права), кожна з яких прагне легітимізувати застосування насилля. В процесі соціально-політичної еволюції роль насилля значно змінювалася: від поширеного і звичного явища – до вибіркового і обмеженого застосування державними інститутами (Litvinova 2007, p. 13) [12, с. 13]. Н. Луман вказує на два рівні політичного насилля: фізичний і символічний. Застосування фізичного насилля характерне для тих ситуацій, коли державі чи її силовим структурам не вдається здійснювати управління на основі комунікативних засобів, які Н. Луман назвав «символічною генералізацією», що здійснює вплив на свідомість і політичні переконання індивідів (Luhmann 2001, p. 19) [13, с. 19].

Поняття «насилля» об'єднує та інтегрує організації на інституційному рівні політичної системи формуючи ефективну і сталу систему комунікації. У той же час, це є головною причиною парадоксальності держави, як головного політичного інституту. Головна мета державної монополії на насилля – усунути інші джерела насилля і максимально звзвити коло учасників суспільно-політичних відносин, які можуть вдатися до його використання. Боротьба між суб'єктами легітимного і нелегітимного насилля стає причиною постійної боротьби і нестабільності в суспільстві, а сама проблема насилля перетворюється на центральну тему політики. Монополія на легітимне застосування насилля з'являється завдяки формування централізованих національних держав. Але на сучасному етапі розвитку політичних відносин внаслідок розширення кола політичних суб'єктів ця монополія підривається. Це радикально змінює характер і принципи функціонування сучасних політичних систем, не дозволяючи більше ототожнювати їх лише з державою та її інститутами. З огляду на це, Н. Луман констатує поступову втрату державою своїх позицій у сфері контролю та використання легітимних методів фізичного і психологічного примусу (Nazarchuk 2006, p. 148) [15, с. 148]. Він наголошує, що: «У випадку застосування засобів фізичного насилля влада зникає. А отже, політичне влада, продовжує він, повинна відповідати головній умові – не вироджуватися у фізичне насилля» (Luhmann 2001, p. 97) [13, с. 97].

Представник російської філософської школи А. Гусейнов у якості насилля розуміє будь-яку силу, що спрямована на індивіда і обмежує або узурпує його свободу волі (Guseynov 1995, p. 9) [7, с. 9]. Для А. Гусейнова, насилля це – суспільні відносини, в ході яких одні індивіди (групи) за допомогою зовнішнього примусу представляють загрозу життю інших або підкоряють їх здібності, виробничі сили, волю та власність. Тобто, для нього насилля це, у першу чергу, дія, на яку не можу бути отримана згода тих, проти кого вона спрямована, бо вона не враховує їх цілі, права та інтереси.

Деякі дослідники розглядають опосередкований вплив політичного насилля через систему ідеологічних приписів, комунікацію, символічних повідомлень чи знаків. Зокрема, для Л. Альтюсера, А. Грамші та А. Гжегорчика використання політичного насилля характерне для тих ситуацій, коли у прихованій формі відбувається нав'язування певних переконань, зразків поведінки чи маніпулювання свідомістю індивідів. Л. Альтюсер вказує на репресивний і примусовий ха-

рактер ідеологічних систем, які за допомогою прихованого примусу і маніпуляцій нав'язують особистості систему чітко визначених цінностей і зразків політичної поведінки (Kolomojets` 2008, p. 50) [11, с. 50]. Контроль панівним політичним класом головних силових інститутів для А. Грамші є головною передумовою встановлення в суспільстві ідеологічної гегемонії, яку визнають більшість членів даної спільноти.

Згідно з А. Гжегорчиком, насилля пов'язане не тільки з прямими фізичними та матеріальними втратами у формах вбивств та погроз, що є прямими, брутальними та очевидними проявами насилля, а й з тим, що його використання пронизує психологічну та інтелектуальні сфери, коли воно проявляється непрямо шляхом нав'язування власних переконань або спотворення інформації. Для нього насилство проявляється у примушенні людей до прийняття певних рішень, умов чи поведінки, шляхом руйнування їх біологічного і психічного життя, або за допомогою загрози такого руйнування. Також Гжегорчик говорить про існування «спіралі насилля», яка виникає тоді, коли в ході конфліктів люди відповідають агресією на агресію, що призводить до ще більшого загострення конфлікту. Найчастіше «спіраль насилля» перестає діяти одночасно зі знищенням однієї із сторін (Gzhegorchik 1992, p. 56) [5, с. 56].

Символічно-культурологічне уявлення про природу насилля характерне для теоретичних конструкцій М. Фуко, П. Бурдьє, Ж. Бодріяра, які вказують на насилля як засіб контролю над поведінкою індивіда, що виражається у формі авторитету, символічних чи знакових системах. Відомий французький мислитель М. Фуко вказує на те, що система покарання і насилля дозволяє практикам влади дисциплінувати, кристалізувати поведінку індивідів. Постійні суперечки серед наукового співтовариства стосовно неоднозначної природи насилля змусили відомого французького мислителя взагалі відмовитися від використання даного поняття. Він замінив його нейтральними, з нормативної точки зору, проявами влади: дисциплінованістю та нормалізацією. «Людство вводить кожен вид насилля в систему правил і, таким чином, переходить від одного виду панування до іншого» – вважає М. Фуко (Foucault 1996, p. 122) [19, с. 122]. Продовжуючи ідею М. Фуко про те, що влада розпорошена і пронизує всю систему суспільних відносин, можна припустити, що влада може бути єдиним джерелом легітимного насилля у суспільстві.

Розглядаючи соціальні відносини як поле гри агентів П. Бурдьє вказує на символічне значення насилля. Між агентами з різним статусом і авторитетом відбувається постійна боротьба, що відбувається у символічному просторі і передбачає можливість отримання влади для поліпшення власних позицій. Ті, хто перемагає у такій боротьбі здобувають підтримку у суспільстві і отримують можливість домінувати над рештою використовуючи засоби символічного насилля і контролю (Bourdieu 1993, p. 105) [3, с. 105]. У теоретичній конструкції П. Бурдьє, насилля це результат взаємодії культурного панування і економічної експлуатації. Такий стан речей дозволяє підтримувати пануюча ідеологія, яка нав'язує стандарти споживання і моделі поведінки, які посилюють залежність і підкорення рядових громадян (Zhel'tov & Zhel'tov 2009, p. 15) [9, с. 15].

Це дозволяє маніпулювати широкими верствами населення нав'язуючи їм систему світосприйняття, що відображатиме їх довіру тим, кому вони підкоряються.

Тобто, П. Бурдьє вважає, що використання символічного насилля є найпоширенішим засобом здобуття легітимності і підтримки, а монополістами такого виду насилля стають панівні агенти (у першу чергу держава), які сконцентрували у своїх руках найбільше ресурсів (не завжди фізичних). Відповідно до уявлень іншого французького дослідника Ж. Бодріяра у сучасному світі переважають нефізичні прояви насилля, які вбудовані у систему владних відносин, норм, примусів та соціалізації, що структурують і нав'язують індивідам зразки поведінки (Baudrillard 1996, p. 43) [2, с. 43]. Фактично, він вказує на те, що ЗМІ є головним каналом передачі символічного насилля, за допомогою якого представники влади здійснюють маніпуляції над масовою свідомістю.

Висновки: З огляду на здійснений нами аналіз концептуальних підходів і теорій, які розкривають природу політичного насилля можна помітити відсутність у науковій літературі єдності з окресленої проблематики, аморфність і абстрактність трактувань, що заважає цілісному розумінню закономірностей протікання реальних політичних процесів. Цим і обґрунтовується необхідність поглиблення актуального знання політичного насилля, особливо серед українських дослідників, бо на даний момент кількість публікацій залишається вкрай мізерною, що не дозволяє говорити про формування в українській політичній науці комплексної теорії політичного насилля.

Бібліографічні посилання:

1. Арендт Х. О насилии / Х. Арендт // Мораль в политике. Хрестоматия. – М. : КДУ, 2004. – С. 312–378.
2. Бодрийяр Ж. Симулякры и симуляции / Ж. Бодрийяр // Философия эпохи постмодерна. – Минск, 1996. – С. 32–47.
3. Бурдьє П. Социология политики / П. Бурдьє. – М. : Socio-Logos. – 1993. – 288 с.
4. Вебер М. Политика как призвание и профессия : избранные произведения / М. Вебер. – М. : Прогресс, 1990. – С. 644–706.
5. Гжегорчик А. Духовная коммуникация в свете идеала ненасилия / А. Гжегорчик // Вопросы философии. – 1992. – № 3. – С. 54–64.
6. Гоббс Т. Левиафан, или Материя, форма и власть государства церковного и гражданского : соч. в 2 т. / Т. Гоббс. – М. : Мысль, 1991. – Т. 2.
7. Гусейнов А. Моральная демагогия как форма апологии насилия / А. Гусейнов // Вопросы философии. – 1995. – № 5. – С. 5–12.
8. Дмитриев А. Насилие: социо-политический анализ / А. Дмитриев, И. Залысин. – М., 2000. – 328 с.
9. Желтов В.В., Желтов М.В. Политическое насилие: опыт интерпретации понятия / В.В. Желтов, М.В. Желтов // Вестник Владивостокского госу. ун-та экономики и сервиса. – 2009. – № 4. – С. 9–27.
10. Капустин Б. К понятию политического насилия / Б. Карустин // Полис. – 2003. – № 6. – С. 6–26.
11. Коломоець А. Концептуальні підходи до визначення категорії «політичне насильство» / А. Коломоець // Політичний менеджмент. – 2008. – № 1. – С. 46–56.
12. Литвинова О. Особенности социологии Н. Лумана / О. Литвинова // Социс. – 2007. – № 4. – С. 12–20.
13. Луман Н. Власть / пер. с нем. А.Ю. Антоновского. – М. : Практис, 2001. – 256 с.
14. Межуев В.М. Насилие и свобода в политическом контексте / В.М. Межуев // Полис. – 2004. – № 3. – С. 104–113.
15. Назарчук А.В. Теоретико-политические воззрения Никласа Лумана / А.В. Назарчук // Полис. – 2006. – № 3. – С. 136–150.
16. Руссо Ж.-Ж. Об общественном договоре. Трактаты / Ж.-Ж. Руссо ; пер. с фр. – М. : «КАНОН-пресс», 1998. – 416 с.
17. Селивестров В. Уроки правильного понимания насилия по Ханне Арендт / В. Селивестров // Культиватор. – 2011. – № 1. – С. 53–61.

18. Семенова Р.У. Хана Арендт о политической власти и насилии / Р.У. Семенова // Вестник Тюменского гос. ун-та. – 2006. – № 4. – С. 62–68.

19. Фуко М. Воля к знанию / М.Фуко // Воля к истине. По ту сторону знания, власти и сексуальности. – М. : Касталь. – 1996. – С. 97–268.

20. Хофмайстер Х. Воля к войне, или бессилие политики. Философско-политический трактат / Х. Хофмайстер. – М. : Практис. – 2002. – 384 с.

21. Arendt H. On Violence / H. Arendt. – New York : Harvest, 1970.

Кравченко В. Ю. Политическое насилие: теоретические представления и подходы

Статья посвящена анализу проблемы становления и формирования системы теоретических представлений о сущности насилия как социально-политического явления. Осуществлен обзор основных мировоззренческих подходов к определению и интерпретации феномена насилия. Согласно современным реалиям и научной необходимости, автор отражает соотношение между современными и классическими теориями политического насилия.

Ключевые слова: политическое насилие, принуждение, власть, легитимность, государство.

Kravchenko V. Political violence: theoretical concepts and approaches

This article analyzes the problem of the formation of theoretical ideas about the nature of violence as a social and political phenomenon. Made the survey of the major philosophical approaches to the identification and interpretation of the phenomenon of violence. According to modern realities and scientific necessity, the author shows the relationship between modern and classical theories of political violence.

Keywords: political violence, coercion, authority, legitimacy, state.

References:

- Arendt, H 1970, On Violence. New York, Harvest.
- Arendt, H 2004, 'O nasilii', ('On violence'). Moral' v politike. Khrestomatiya, KDU publ., Moscow, pp. 312–378.
- Baudrillard, J 1996, 'Simuliakry i simuliatsii', ('Simulacra and simulations'). Filosofiya epokhi postmoderna, Minsk, pp. 32–47.
- Bourdieu, P 1993, Sotsiologiya politiki, (Sociology of politics). Socio-Logos publ., Moscow.
- Dmitriev, A & Zalyzin, I 2000, Nasiliye: sotsial' no-politicheskiy analiz (Violence: the socio-political analysis). Moscow.
- Foucault, M 1996, 'Volia k znaniyu', ('The will to knowledge'). Volia k istine. Po tu storonuznaniya, vlasti i seksual'nosti. Kastal' publ., Moscow, pp. 97–268.
- Guseynov, A 1995, 'Moral'naya demagogiya kak forma apologii nasiliya', ('The moral demagoguery as a form of apology for violence'). Voprosy filosofii, № 5, pp. 5–12.
- Gzhegorchik, A 1992, 'Dukhovnaya kommunikatsiya v svete ideala nenasiliya', ('Spiritual communication in the light of the ideal of non-violence'). Voprosy filosofii, № 3, pp. 54–64.
- Hobbes, T 1991, Leviatan, ili materiya, forma i vlast' gosudarstva tserkovnogo i grazhdanskogo: sochineniya v 2-kh tomakh (Leviathan, or the matter, forme, and power of a commonwealth, ecclesiastical and civil: works in 2 vol.). Mysl' publ., Moscow, Vol. 2.
- Hoffmeister, H 2002, Volia k voyne, ili bessiliye. Filosofsko-politicheskiy traktat (The will to war, or impotence of policy. Philosophical-political treatise). Praxis publ., Moscow
- Kapustin, B 2003, 'K poniatuyu politicheskogo nasiliya', ('On the concept of political violence'). Polis, № 6, pp. 6–26.
- Kolomoets', A 2008, kontseptual'ni pidkhody do vyznachennia kategoriyi "politychne nasyil'stvo", ('Conceptual approaches to the definition of "political violence"'). Politychnyy menedzhment, № 1, pp. 46–56.
- Litvinova, O 2007, 'Osobennosti sotsiologii N. Lumana', ('Features of N. Luman sociology'). Sotsis, № 4, pp. 12–20.
- Luhmann, N 2001, Vlast', (Power). Praxis publ., Moscow.

Mezhuyev, VM 2004, 'Nasiliye i svoboda v politicheskom kontekste', ('Violence and freedom in the political context'). Polis № 3, pp. 104 – 113.

Nazarchuk, AV 2006, 'Teoretiko-politicheskiye vozzreniya Niklasa Lumana', ('Theoretical and political views of Niklas Luhmann'). Polis, № 3, pp. 136–150.

Rousseau, J-J 1998, Ob obshchestvennom dogovore. Traktaty (On social contract. Treatises). "KANON-press", Moscow.

Selivestrov, V 2011, 'Uroki pravil'nogo ponimaniya nasiliya po Khamne Arendt', ('Lessons from a proper understanding of violence by Hannah Arendt'). Kul'tivator, № 1, pp. 53–61.

Semenova, RU 2006, 'Khanna Arendt o politicheskoy vlasti

i nasilii', ('Hannah Arendt on political power and violence'). Vestnik Tyumenskogo gosudarstvennogo universiteta, № 4, pp. 62–68.

Weber, M 1990, 'Politika kak prizvaniye i professiya', ('Politics as a Vocation'). Izbrannyye proizvedeniya, Progress publ., Moscow, pp. 644–706.

Zheltoy, VV & Zheltoy, MV 2009, 'Politicheskoye nasiliye: opyt interpretatsii poniatiya', ('Political violence: the experience of the interpretation of the concept'). Vestnik Vladivostokskogo gosudarstvennogo universiteta ekonomiki i servisa, № 4, pp. 9–27.

Надійшла до редколегії: 20.09.2013 р.

УДК 327.5

В. М. Вишньов

Київський національний університет імені Тараса Шевченка

ВПЛИВ ДОКТРИНАЛЬНИХ ПІДХОДІВ ІНДІЇ ТА ПАКИСТАНУ ДО ЗАСТОСУВАННЯ ЯДЕРНОЇ ЗБРОЇ НА ФОРМУВАННЯ СИСТЕМИ РЕГІОНАЛЬНОГО ЯДЕРНОГО СТРИМУВАННЯ

Індо-пакистанський конфлікт, що триває з середини ХХ ст. із набуттям ядерного статусу Індії та Пакистаном становить реальну загрозу обміну ракетно-ядерними ударами між двома державами. Лише раціональний підхід керівництва Індії та Пакистану до вироблення доктринальних підходів до застосування ядерної зброї зміг перетворити ядерну зброю на фактор, що унеможливує повторення широкомасштабних військових зіткнень, що виникали між цими державами.

Ключові слова: ядерна доктрина, принцип «ненанесення ядерного удару першими», мінімальне стримування, індо-пакистанський конфлікт, «червоні лінії».

Постановка проблеми. В результаті розповсюдження ядерної зброї в світі за короткий період після розпаду біполярної системи значно збільшилася кількість ядерних держав, і цей процес ще буде продовжуватись. Враховуючи наявність у багатьох з них територіальних конфліктів із сусідніми державами, вірогідність використання ядерного фактору для їх вирішення буде зростати. Індо-пакистанські відносини є яскравим прикладом подібного конфлікту, тому система стримування, що формується між цими державами, може стати прикладом побудови аналогічних відносин в інших регіонах.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Ядерний фактор в індо-пакистанському конфлікті тривалий час залишався поза увагою вітчизняних дослідників. Останнім часом з'явилися роботи П.А. Синовець, І.М. Ястремської, присвячені даній проблематиці. Також варто виділити роботи американських дослідників Г. Сокольського щодо ядерної доктрини Пакистану та Р. Норріса з питання складу індійських ядерних сил. Велику увагу даній проблемі приділяють індійські та пакистанські вчені. Однак, більш детального вивчення потребує аналіз впливу доктринальних положень можливого застосування ядерної зброї кожною з країн на систему регіонального стримування, що формується.

Формулювання цілей статті. У статті подається аналіз підходів керівництва Індії та Пакистану до застосування ядерної зброї, не конвенційних озброєнь, що можуть спричинити ескалацію конфлікту аж до виникнення ракетно-ядерної війни, надаються рекомендації щодо можливого вдосконалення ядерних доктрин.

Розглядаючи питання еволюції підходів до застосування ядерної зброї, треба аналізувати не лише доктринальні засади ядерної політики (як оголошені у формі єдиної ядерної доктрини в Індії, так і формально не зібрані в єдиний документ, але часто проголошені вищим керівництвом країни у Пакистані), але й відповідні зміни у військових стратегіях обох країн. Адже Пакистан, вбачаючи основною загрозою для себе вторгнення на свою територію індійської армії, змінює свої «червоні лінії» відповідно до змін у військовій стратегії Індії. Про це також свідчить той факт, що попе-

редньою умовою для проведення переговорів з Індією щодо скорочення ядерних арсеналів Пакистан висуває не лише згоду Індії на симетричне скорочення ядерних озброєнь, але й попереднє значне скорочення звичайних видів озброєнь.

Одразу після ядерних випробувань в Індії було створено Раду національної безпеки на чолі з прем'єр-міністром, завдання якої полягає у вивченні міжнародної та регіональної обстановки та вироблення рекомендацій відносно можливих політичних та військових дій Індії у разі виявлення реальної загрози її безпеці.

У серпні 1999 року було опубліковано проект «Ядерної доктрини Індії», який було підготовлено Комітетом з вироблення рекомендацій з питань національної безпеки, що діє під егідою Ради національної безпеки. Суть цього проекту зводилась до необхідності розбудови в Індії ядерного арсеналу, достатнього для того, щоб «будь-який напад на Індію або її військові сили з використанням ядерної зброї призвів до адекватної ядерної відплати, що здатна принести агресорові неприйнятні втрати». Індійські ядерні сили мають бути гнучкими та відповідати потребам, що виникають. Ці сили мають базуватися на тріаді носіїв (Draft Report of National Security... 1999) [1].

Треба відмітити, що певні принципи ядерної доктрини Індії, які й сьогодні є чинними, були виголошені одразу після проведення ядерних випробувань у травні 1998 року. Так, Індія закріпила принцип ненанесення ядерного удару першою та заявила, що не буде застосовувати ядерну зброю проти неядерних держав (Kazi 2004, p. 28) [2, с. 28]. Індійське керівництво дало ясно зрозуміти, що воно й надалі буде прагнути до загально-ядерного роззброєння. Індія оголосила мораторій на проведення ядерних випробувань, однак, негативно зреагувала на спробу тиску з боку США щодо підписання Договору про припинення виробництва матеріалів розпаду (Barsur 2005, p. 42) [3, с. 42].

Нова індо-пакистанська криза, яка розпочалася у грудні 2001 року, принесла значні зміни у стратегічному мисленні керівництва обох країн. Пакистан, як потім показав досвід, опинився у більш вигірній позиції: